

Tilburg University

Zorg, geestelijke verzorging en rituelen

Körver, Jacques

Published in:

Vieren: Tijdschrift voor liturgie en spiritualiteit

Publication date:

2021

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Körver, J. (2021). Zorg, geestelijke verzorging en rituelen. *Vieren: Tijdschrift voor liturgie en spiritualiteit*, (2), 6-10.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Zorg, geestelijke verzorging en rituelen

In 1982, pas afgestudeerd aan de Universiteit voor Theologie en Pastoraat in Heerlen, werd ik aangesteld als pastoraal werker in het Catharinaziekenhuis te Eindhoven. In een team van drie priesters waren door pensionering twee vacatures ontstaan. Als eerste pastoraal werker vulde ik een van die vacatures in. Een van mijn eerste ervaringen was, dat ik – op zoek naar een patiënt op de longafdeling die om een gesprek had gevraagd – terecht kwam in de verblijfsruimte van die afdeling waar het blauw stond van de rook. Ik stelde mij voor aan het groepje mannen dat er zat. Een van hen monsterde mij van kop tot teen en vroeg: ‘Wat mankeert u dat u hier werkt?’ Nu ik, bijna 40 jaar later, vlak voor mijn pensioen sta, realiseer ik mij hoeveel er in die decennia sinds die ervaring is veranderd in de zorg in het algemeen en in de geestelijke verzorging in het bijzonder. [tekst Sjaak Körver](#)

Was in die beginjaren de opnameduur gemiddeld nog iets van twaalf dagen, nu is dat gezakt naar vier of minder, waarbij een groot deel van behandelingen via dag-opnames gebeurt. Waar destijds een hartoperatie meer dan een halve dag duurde en daarna nog een wekenlange opname vereiste, staat een patiënt nu de dag na de operatie al naast het bed. En roken is natuurlijk op geen enkele plek in het ziekenhuis nog aan de orde, zelfs niet op het terrein zelf. Ook geestelijke verzorging is ingrijpend veranderd. De naam is veranderd: pastoraal werk is geestelijke verzorging geworden. Voor een deel is de doelgroep verschoven: natuurlijk zijn patiënten nog in beeld, maar ook daarnaast

de medewerkers die worstelen met allerlei ethische en zingevingsvragen rond behandeling en beleid. Dat de opnameduur zo kort is geworden, betekent ook dat de patiëntcontacten een ander karakter krijgen. In 1982, toen ik startte, was er nog dagelijks een eucharistieviering of communiedienst (in combinatie met een communieronde door het hele zieken-

SJAAK KÖRVER (1955) is universitair hoofddocent geestelijke verzorging aan de Universiteit van Tilburg en directeur van het Universitair Centrum voor Geestelijke Verzorging.



huis). Nu zijn er geen diensten meer, of is er sprake van een alternatief aanbod van meditatie en mindfulness. In ieder geval is er sprake van meer professionaliteit: waar in 1982 nog het beeld bestond dat pastores die in de zorg terechtkwamen, niet geschikt of capabel werden geacht om in de parochie te werken ('Wat mankeert u?'), is dat nu volstrekt anders. Er wordt een hoge mate van deskundigheid verwacht om in het gesprek met artsen en andere behandelaars een rol te kunnen spelen en een eigen bijdrage in de zorg te kunnen bieden.

In het vervolg bied ik een korte schets van de ontwikkelingen in de geestelijke verzorging, vooral toegespitst op de zorg, de rol van de beroepsvereniging, het belang van

professionalisering en de rol van onderzoek daarbij. Daarna ga ik in op de ontwikkelingen van de geestelijke verzorging in de eerste lijn (GV Thuis), en ik besluit met de essentiële rol van rituelen in dit werk en de competentie die daarvoor wordt gevraagd.

BEROEPSVERENIGING, PROFESSIONALISERING EN ONDERZOEK

In 1971 is de VGVZ opgericht, waarbij destijds de afkorting stond voor *Vereniging van Geestelijk Verzoekers in Ziekenhuizen*, door de werkverbanden van de katholieke en protestantse pastores werkzaam in ziekenhuizen. Later sloten zich de geestelijk verzorgers uit andere zorginstellingen aan, en bovendien collega's met



andere levensbeschouwelijke achtergronden. Inmiddels kent de VGVZ zeven werkvelden (in de zorg en eerste lijn) en acht levensbeschouwelijke sectoren.¹ Bij die acht sectoren hoort ook de sector van de institutioneel niet gezonden (SING), d.w.z. geestelijk verzorgers die niet door een specifiek levensbeschouwelijk genootschap zijn gezonden maar een bevoegdheidsverklaring ontvangen van de zogenaamde *Raad voor Institutioneel Niet Gezonden Geestelijk Verzorgers (RING-GV)*.² Inmiddels staat de VGVZ (ondertussen omgedoopt tot *Vereniging van Geestelijk VerZorgers*) ook open voor geestelijk verzorgers bij justitie, defensie en andere, nieuwere werkvelden (zoals politie en geestelijke verzorging in het aardbevingsgebied), en ontwikkelt deze zich gaandeweg tot een brede beroepsvereniging. In de beginjaren was alle bestuurlijk werk gebaseerd op vrijwilligheid, momenteel is er sprake van een stafbureau met directeur. Inmiddels zijn er ca. 1400 leden. In 2015 is de meest recente beroepsstandaard vastgelegd, inclusief een beroepscode, een competentieprofiel en klachtenreglement.³ In deze beroepsstandaard is een compacte definitie van geestelijke verzorging opgenomen: 'Geestelijke verzorging is professionele begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingeving en levensbeschouwing' (VGVZ, 2015, p. 7),



waarbij vier dimensies in zingeving en levensbeschouwing worden onderscheiden: existentieel, spiritueel, ethisch en esthetisch. Sinds 2011 bestaat er ook een Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers die het deskundigheidsniveau van geestelijk verzorgers borgt (o.a. via registratie en herregistratie), de kwaliteit van initiële en postacademische opleidingen voor geestelijk verzorgers toetst, en de erkenning van het beroep van geestelijk verzorger bevordert met het oog op titelbescherming.⁴

De VGVZ bestaat dus dit jaar 50 jaar. Eind 2020 is nummer 100 van het *Tijdschrift Geestelijke Verzorging (TGV)* verschenen, dat vier keer per jaar verschijnt en als vaktijdschrift inbegrepen is bij het lidmaatschap van de VGVZ.⁵ Dit tijdschrift fungeerde aanvankelijk als mededelingenblad van de vereniging, maar heeft nu een zelfstandige status en speelt een sleutelrol in de ontmoeting tussen theorie en onderzoek enerzijds en de praktijk anderzijds. Nummer 100 brengt de huidige stand van zaken in de wereld van de geestelijk verzorging in beeld.⁶ In inhoudelijke zin draagt TGV bij aan het professionaliseringsproces van de geestelijke verzorging, zoals het bestaan van een beroepsvereniging en een kwaliteitsregister dat doen op het organisatorisch en politiek niveau. Tijdens de corona-

crisis is de status van geestelijke verzorging gegroeid, en is geestelijke verzorging aangeduid als cruciaal beroep.⁷ Zeker de laatste vijftien jaar is het onderzoek naar geestelijke verzorging sterk uitgebreid, en zijn er ruim dertig proefschriften gepubliceerd.⁸ Daarmee is, zeker in Nederland en Vlaanderen (naast de VS en het Verenigd Koninkrijk), het pleidooi voor meer wetenschappelijk onderzoek opgepakt om op die manier het beroep *research informed* te maken en geestelijk verzorgers *research literate* (Handzo, Cobb, Holmes, Kelly, & Sinclair, 2014). Deze oproep heeft er ook toe geleid dat er meer onderzoek naar en dichtbij de praktijk van geestelijke verzorging is opgezet, in Nederland onder meer via het *Case Studies Project Geestelijke Verzorging* (Körver, 2016).⁹ Al deze ontwikkelingen betekenen dat geestelijke verzorging veel duidelijker dan 40 jaar geleden geïntegreerd is in de zorg en beter aansluit bij de vragen die in de verschillende zorginstellingen rond behandeling, begeleiding en beleid aan de orde zijn (Schilderman, 2012; Vosman, 2012). Het blijkt dat het doen van onderzoek daarbij een belangrijke rol speelt. De ontwikkelingen hebben tevens geleid tot nieuwe initiatieven en ontwikkelingen waarbij geestelijk verzorgers in de verschillende werkvelden hun professionaliteit, positionering en profilering constructief ter hand hebben genomen (zie bijvoorbeeld Körver, 2014). Ten slotte zij nog gewezen op de website www.geestelijkeverzorging.nl die als een portal functioneert voor verschillende doelgroepen: cliënten, werkgevers en kandidaat-geestelijk verzorgers.

GV THUIS

Eind 2018 heeft het ministerie van VWS besloten om vanaf 1 januari 2019 via een nieuwe subsidieregeling de inzet van geestelijke verzorging in de eerste lijn, in de thuissituatie, mogelijk te maken. De regeling richt zich op drie groepen: mensen van 50 jaar en ouder, patiënten in de palliatieve fase (inclusief naasten) en kinderen in de palliatieve fase en hun naasten.¹⁰ De financiering van deze geestelijke verzorging verloopt voorlopig (tot 1 januari 2022) via de 65 regionale Netwerken Palliatieve Zorg en de 8 Netwerken Integrale Kindzorg. Deze subsidieregeling heeft een grote impuls gegeven aan de ontwikkeling en bekendheid van geestelijke verzorgers. Deze geestelijk verzorgers werken voor een deel in de zorg en verrichten daarnaast – als freelancer

of gedetacheerd vanuit hun instelling – activiteiten in de eerste lijn, of zij zijn als zzp'er vrijgevestigd. Naast de begeleiding van genoemde doelgroepen zijn zij betrokken bij interdisciplinair overleg (bijvoorbeeld met huisartsen, thuiszorg of PaTZ-groepen) en verzorgen zij opleidingen voor andere zorgverleners om hen gevoelig te maken voor vragen op het gebied van zingeving en levensbeschouwing. Het zal duidelijk zijn dat deze activiteiten dicht in de buurt van parochies en kerkelijke gemeenten komen, feitelijk binnen hetzelfde territorium plaatsvinden maar wel vanuit een ander paradigma (zorg vs. geloofsgemeenschap).

Deze impuls voor de geestelijke verzorging is nog versterkt door enkele onderzoeksprogramma's van ZonMw.¹¹ In het kader van het programma Paliantie, gericht op de verbetering van de palliatieve zorg, zijn in 2018 drie onderzoeksprojecten gericht op de rol van zingeving en geestelijke verzorging in de palliatieve zorg gestart, de zogenaamde PLOEG-projecten.¹² In 2019 is een programma bij ZonMw van start gegaan dat volledig gericht is op de rol van zingeving en geestelijke verzorging in de (eerstelijns) zorg.¹³ Al deze projecten en programma's zijn nog in volle gang, betekenen een belangrijke impuls voor (het onderzoek op het gebied van) geestelijke verzorging, en hebben er in ieder geval toe geleid dat de verschillende universiteiten en hogescholen die onderzoek doen naar en onderwijs bieden op het gebied van geestelijke verzorging, zijn gaan samenwerken.

RITUELEN EN RITUELE COMPETENTIE

In de eerder genoemde *Beroepsstandaard* wordt rituele competentie niet als een aparte competentie genoemd, maar gerekend tot de 'spirituele competentie': 'ondersteuning kunnen bieden bij het aanboren en vernieuwen van spirituele en levensbeschouwelijke bronnen. Dat veronderstelt brede kennis van levensbeschouwelijke bronnen en het vermogen om die bronnen waar nodig te herijken en present te stellen in rituele handelingen en symbolische uitdrukkingwijzen' (VGVZ, 2015, p. 14). Het zal duidelijk zijn, gezien de grote veranderingen die zich in de zorg en daarmee ook in de geestelijke verzorging in de laatste decennia hebben voltrokken, dat ritueel een ander karakter heeft gekregen. De meer klassieke

sacramentele vormen spelen een beperkte rol. Zorginstellingen zijn anders georganiseerd en cliënten (patiënten, bewoners) hebben vragen en noden die niet zonder meer te beantwoorden zijn met het vroegere aanbod op dit terrein. Tegelijk blijkt, onder meer in het Case Studies Project, dat een zeer belangrijk deel van het werk van geestelijk verzorgers zich manifesteert in verhalen, metaforen, symbolen en rituelen. Geestelijk verzorgers hebben een groot gevoel voor de zintuiglijke aspecten (esthetisch in de oorspronkelijke zin van het woord) in de begeleiding. Zij maken gebruik van rituelen die afgestemd zijn op de vraag en de context, en experimenteren op dit gebied. Altijd zijn er meer traditionele elementen aanwijsbaar, verwijzend naar existentiële ervaringen en dilemma's. Tegelijk maken de persoonlijke oriëntatie en ordening het unieke karakter van de rituele momenten uit. Deze combinatie betekent dat rituelen een soort stippelijijn vormen waarop ieder het eigen levensverhaal kan invullen en dat rituelen daarmee ook ruimte scheppen over de grenzen van levensbeschouwelijke of religieuze grenzen heen (Van Beek, 2007; Körver, 2017, 2020; Walton, 2020). Voorbeelden van deze competentie zijn o.a. gepubliceerd in het kader van het Case Studies Project (Van Loenen, 2016; Zuidema, Walton, & Körver, 2019; Hetebrij, 2020).¹⁴ Het Universitair Centrum voor Geestelijke Verzorging (UCGV) heeft in 2019 en 2020 twee symposia georganiseerd om meer helderheid te scheppen over wat rituelen binnen de geestelijke verzorging inhouden. Dit heeft geleid tot nader onderzoek naar rituele competentie en ook tot het pleidooi om die als aparte competentie in het competentieprofiel van geestelijke verzorging op te nemen.¹⁵ Dit is lopend onderzoek.

Hoewel geestelijke verzorging in zekere zin een nieuw beroep is, op het raakvlak van verschillende disciplines opereert en in de voorbije decennia sterk geprofessionaliseerd is, blijven rituelen belangrijk, misschien vormen ze wel de kern van het werk. Zingeving en levensbeschouwing zijn immers bestaansdimensies die ontsnappen aan het rationele gesprek. Verbeelding en esthetiek, symbolen en rituelen bieden toegang tot en ruimte voor deze onmisbare bestaansdimensies. ●

¹ Informatie over de VGVZ is te vinden op <https://vgvz.nl/>.

² Voor nadere informatie zie: <https://www.ring-gv.nl/>.

³ <https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2018/07/Beroepsstandaard-2015.pdf>.

⁴ <https://www.skgv-register.nl/>.

⁵ Informatie over TGV is te vinden op de website van de VGVZ: <https://vgvz.nl/kennisbank-gv/tijdschrift-geestelijke-verzorging/>. De auteur van dit artikel is hoofdredacteur van TGV.

⁶ https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2021/03/TGV_100_Inhoud.pdf. De nummers van TGV zijn na één jaar volledig toegankelijk. Voor het archief: https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2021/03/TGV_100_Inhoud.pdf.

⁷ Met het oog hierop zijn tien best practices van geestelijke verzorging aan de Tweede Kamer voorgelegd: <https://www.tweedekamer.nl/downloads/document?id=4b74c841-163a-48a8-b530-b319c2a5c23e&title=10%20Goede%20Voorbeelden%20van%20Geestelijke%20Verzorging.pdf>. Zie ook: <https://vgvz.nl/corona/>.

⁸ Deels te vinden via de Kennisbank op de website van de VGVZ: <https://vgvz.nl/kennisbank-gv/>.

⁹ Een tussenstand van dit onderzoeksproject (in de vorm van zes artikels) is te vinden in nummer 100 van TGV. Meer informatie over het project: <https://ucgv.nl/case-studies-project/>, waar ook voorbeelden van casestudy's uit de verschillende werkvelden te vinden zijn.

¹⁰ Vgl. <https://www.agora.nl/project-geestelijke-verzorging-thuis/>.

¹¹ ZonMw is een overheidsorganisatie die onderzoek op het gebied van gezondheid en ziekte financiert, het gebruik van ontwikkelde kennis stimuleert, en signaleert waar meer kennis nodig is.

¹² PLOEG staat voor 'Palliatief Landelijk Onderzoek Eerstelijns Geestelijke verzorging'. Informatie over deze drie projecten is te vinden op: <https://www.zonmw.nl/nl/actueel/nieuws/detail/item/groen-licht-voor-3-projecten-geestelijke-verzorging-in-de-eerstelijns/>.

¹³ <https://www.zonmw.nl/nl/onderzoek-resultaten/kwaliteit-van-zorg/programmas/programma-detail/zingeving-en-geestelijke-verzorging/>.

¹⁴ Meer voorbeelden zijn te vinden op (en zullen worden toegevoegd): <https://ucgv.nl/case-studies-project/publicaties-csp/>.

¹⁵ De presentaties zijn toegankelijk via <https://ucgv.nl/bijeenkomsten-2/expertmeeting-ritueel-gv/> en <https://ucgv.nl/conferentie-rituele-competentie-in-de-geestelijke-verzorging/>. Momenteel wordt gewerkt aan een boek over rituele competentie op basis van de inleidingen van beide symposia.